

DOI: 10.15407/kraieznavstvo2024.02.229

УДК 94:02](477.46)

Валентин Лазуренко (м. Черкаси)

доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, голова Черкаської обласної організації

Національної спілки краєзнавців України, проректор

Черкаського державного технологічного університету

E-mail: v.lazurenko76@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3441-4485>

Дослідження з історії бібліотечної справи на Черкащині

Рец. на: Бугаєнко К. С. Бібліотечна справа Черкащини: від першоджерел до сьогодення: історико-краєзнавчий нарис. Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2023. 172 с.

Бібліотеки – це те національно-просвітницьке середовище, через яке проходить у молодому віці кожна людина, незалежно від того, ким і якою стане вона у майбутньому. За великим рахунком, бібліотеки – це один із потужних механізмів реалізації культурної політики держави.

Я мав унікальну нагоду – від часу свого народження до закінчення Суботівської середньої школи, що на Чигиринщині (1993) – так би мовити, «виростати в бібліотеці». Моя мама – Євдокія Лазуренко, 47 років пропрацювала у Суботівській сільській бібліотеці директоркою. У ті вже не близькі 1970–1990-ті роки це була один із передових бібліотечних закладів з краєзнавчої роботи на Черкащині; до речі, про її роботу згадується у цьому виданні (с. 90).

Ще й досі постають у пам'яті ті краєзнавчі вечори, творчі зустрічі, огляди літератури, виступи перед працівниками сільського господарства села, які проводила моя мати. Мабуть, це й спрацювало в позитиві на мене, що я після закінчення школи продовжив навчання саме на історичному факультеті Черкаського, нині національного університету імені Богдана Хмельницького. Бібліотека прищепила мені любов до пізнання рідного краю, до рідної землі, до рідної Батьківщини – до України.

Тому я із великим задоволенням сприйняв пропозицію написати рецензію на нау-

ково-популярне видання «Бібліотечна справа Черкащини: від першоджерел до сьогодення: історико-краєзнавчий нарис», яке вийшло з-під пера Клавдії Сергіївни Бугаєнко. Приємно констатувати, що це перше видання, в якому висвітлюється історія розвитку бібліотечної справи та становлення бібліотек окремого регіону – Черкащини.

З книги дізнаємося, що в часи Української козацької держави у своїй замиській резиденції в Суботові гетьман Богдан Хмельницький в середині XVII ст. зібрав велику на той час бібліотеку (с. 17).

Велику бібліотеку було створено у першій міністерській Черкаській чоловічій гімназії (відкрита у 1880 р. як прогімназія). Певна частина цінних видань цієї бібліотеки збереглася й після закриття гімназії в 1920 р., а книги були передані до бібліотеки щойно відкритого Черкаського інституту народної освіти (с. 29).

Вагомий внесок у бачення стратегії бібліотечного комплектування на теренах

Черкащини зробив Василь Липківський, творець і перший митрополит Київський і всієї України відродженої 1921 р. Української Автокефальної Православної Церкви, який у 1890 р. як кандидат богослов'я працював у черкаській чоловічій прогімназії. В архівах зберігається виклад його виступу на педраді цього закладу освіти щодо комплектування бібліотеки, зокрема книгами зі свого предмета (закон Божий), з використанням диференційованого підходу, залежно від віку: для учнів молодшого віку – книги простого викладу; для середнього – складніші твори з питань віри й моральності, історії; для учнів старшого віку він хотів бачити в бібліотеці книги з філософії, церковно-історичні монографії (с. 29).

Сплеск розвитку бібліотечної справи на Черкащині відбувся наприкінці XIX ст. Цьому сприяли ліберальні реформи, в ході яких створювались передумови для розвитку бібліотек на теренах Черкащини. Окрім книгозбірень навчальних закладів, доступ до яких був обмежений для населення, почало більше з'являтися загальнодоступних публічних бібліотек, утримуваних державним коштом, органами місцевого самоврядування, а також бібліотек громадських організацій і товариств (народні, безкоштовні) – при народних клубах, народних домах. Тут слід відзначити, що переважну більшість публічних громадських бібліотек на Черкащині було відкрито у повітових містах за ініціативи прогресивних українських громадських діячів та інтелігенції, громадських об'єднань. Одними з перших публічні громадські бібліотеки запрацювали в Каневі (1877), Таганчі (1888), Чигирині (1894), Умані (1895). На початку XX ст. на вимогу прогресивної інтелігенції було відкрито громадську бібліотеку й у Черкасах (с. 33).

На початку XX ст. на Черкащині безкоштовні бібліотеки-читальні для народу засновували Товариства грамотності. Цікавим і повчальним, особливо для сьогодення (коли відкриваються торговельно-розважальні заклади і водночас закри-

вається багато бібліотек, а книги знищуються!) є той факт, що на початок XX ст. на Черкащині повітовими комітетами піклування про народну тверезість у населених пунктах відкривались чайні, а при них – і бібліотеки-читальні, які слугували «цілям відвернення населення від пияцтва». Наприклад, бібліотекарі Уманського повіту звітували, що такі бібліотеки-читальні «...досить охоче відвідуються народом і книги розбираються всі, при чому відчувається навіть недостаток в них» (с. 48).

Помітну роль у створенні мережі народних бібліотек та популяризації української книги на Черкащині відіграло товариство «Просвіта».

Установлення радянської влади в Україні у 1920-х рр. супроводжувалось націоналізацією бібліотек усіх типів та ліквідацією недержавних. Цікавою формою бібліотечної роботи на Черкащині, особливо в Уманському повіті, стала робота пересувних фургонних бібліотек, які доставляли виділену шефськими організаціями літературу та плакати в села, а також червоноармійцям для організації культмасових заходів.

Радянська влада, розуміючи потужну ідеологічну роль бібліотек у насадженні комуністичних ідеалів життя, всіляко сприяла розбудові бібліотечної мережі. Протягом 1923–1935 рр. районні бібліотеки були відкриті у Драбові, Жашкові, Лисянці, Монастирищі, Тальному, Христинівці, Чорнобаї. Вони функціонували як центральні, надаючи інструктивно-методичну, консультаційну допомогу бібліотекам району, забезпечували обслуговування шляхом організації «пересувок» у колгоспах, радгоспах, машинно-тракторних станціях.

Зі сторінок цього видання дізнаємось про те, що хвиля політичних репресій у 1930-х рр. не оминула і бібліотечних працівників, чимало з яких було страчено, заслано або звільнено з роботи. Чимало засуджено за сфабрикованими звинуваченнями. документами, як, наприклад, завідувач технічної бібліотеки залізничної станції ім. Т. Шевченка С. Зимній чи біб-

ліотекар Черкаської районної бібліотеки Л. Анімпадницький. У виданні справедливо робиться висновок про те, що така репресивна політика вимагала від бібліотечних працівників виконання пропагандистської функції, що сприяла посиленню ідеологічного впливу на читацький попит (с. 61).

Напередодні німецько-радянської війни 1941–1945 рр. на Черкащині діяло 972 бібліотеки, значну частину з яких в роки війни за наказом нацистського командування було знищено і пограбовано, а приміщення використовувались для господарських і військових потреб. Як свідчать архівні дані, працівники бібліотек і населення, ризикуючи життям, самовіддано намагались врятувати бібліотечні фонди від нацистського варварства, переховуючи частину книг, а після війни – повертали. Так, завдяки самовідданій праці М. Скоркіної, бібліотекарки на той час Черкаського педінституту, були врятовані цінні та рідкісні видання, які вона в часи нацистської окупації, не залишивши бібліотеку, оберігала (с. 62).

По завершенню війни на Черкащині, попри труднощі, бібліотечне обслуговування населення почало відновлюватися. На кінець 1949 р. у Черкасах функціонувало 45 бібліотек різних відомств. У 1950–1951 рр. на Черкащині діяло 1140 масових бібліотек (с. 68).

З утворенням у січні 1954 р. Черкаської області бібліотечна галузь розглядалася як складова її соціально-економічного та культурного розвитку. Проводилася робота з розширення мережі бібліотек. У новоствореній області діяло 1194 районні, міські, сільські, колгоспні, технічні та профспілкові бібліотеки, було побудовано ряд нових бібліотечних приміщень. Було створено обласні бібліотеки: для дорослих, для дітей та юнацтва (квітень 1954 р.) (с. 69). Їх історія гарно виписана на сторінках видання.

У 1950–1960-ті рр. розширювалася мережа масових і відомчих бібліотек області. Вагому роль у розбудові бібліотечної справи відігравали колгоспи.

Але найбільш інтенсивним розвитком бібліотечної галузі Черкащини став період 1970-х – першої половина 1980-х рр. Станом на 1970 р. в області діяло 850 державних бібліотек, повністю була завершена робота з упорядкування мережі бібліотек та значно покращилась матеріально-технічна база бібліотечних закладів. Нові типові приміщення було побудовано для Золотоніської, Христинівської, Катеринопільської, Монастирищенської, Жашківської, Кам'янської районних бібліотек. У грудні 1976 р. у м. Черкаси було створено обласну бібліотеку для юнацтва на базі міської юнацької, якій у 2000 р. присвоєно ім'я Василя Симоненка (с. 81–88).

Центром координації бібліотечної роботи в області була і залишається Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса Шевченка. Впродовж 36 років (з 1986 р.) її очолювала Лілія Капкаєва, заслужений працівник культури України, яка чимало зробила для розвитку бібліотечної справи в області. Із 2022 р. на посаді директора її змінила фаховий бібліотекар нового покоління Людмила Дядик.

Автор книги зазначає, що сьогодення диктує нові підходи та форми бібліотечної роботи. Поширеним на Черкащині став бібліотуризм як форма краєзнавчої роботи бібліотек. Триває процес інформатизації бібліотек. Однією з перших в Україні почала запроваджувати новітні інформаційні технології та створювати власні електронні інформаційні ресурси саме Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса Шевченка.

Статистика засвідчує скорочення в останнє десятиліття кількості бібліотек. Якщо станом на 2014 р. в області нараховувалось 740 бібліотек системи Міністерства культури України (с. 107), то у 2022 р. мережа бібліотек становила 654 заклади (с. 108). Тобто за цей час припинили своє існування 86 бібліотек.

Цілком погоджуємось із констатацією наведених у книзі К. Бугаєнко фактів із сьогодення про те, що з утворенням пер-

ших територіальних громад на Черкащині виникли перешкоди, пов'язані з фінансовими можливостями місцевих бюджетів, тобто з їх економічною неспроможністю утримувати необхідну кількість закладів культури. Подекуди проявилось нерозуміння окремими представниками органів місцевого самоврядування важливості збереження бібліотек, що призвело до прийняття поспішних і необґрунтованих рішень щодо їх ліквідації, зокрема дитячих і юнацьких підрозділів. За цих умов мережа бібліотек зменшилася, що негативно вплинуло на наданні бібліотечних послуг членам громад і не сприяє розвитку інтелектуальних і творчих здібностей дітей і підлітків.

На сторінках книги читач знайде інформацію про роботу бібліотек Черкащини в умовах пандемії корона вірусу COVID-19 і про досвід роботи бібліотек в реаліях російсько-української війни, активна фаза якої розпочалась 24 лютого 2022 р. На протидію російському інформаційному нарративу, бібліотеки Черкащини розгорнули потужний бібліотечно-інформаційний спротив.

Привертають увагу розділи книги, присвячені науковим бібліотекам закладів вищої освіти Черкащини – Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького; Уманського національного університету садівництва; Уманського педагогічного університету імені Павла Тичини; Черкаського державного технологічного університету та діяльності утвореної у 2010 р. на Черкащині громадської організації «Черкаське обласне відділення Української бібліотечної асоціації» (с. 117–130).

Значно посилюють книгу сюжети про подвижників бібліотечної справи на Черкащині. Це такі вчені-книгознавці, бібліотекознавці, бібліографи, що народилися або проживали на Черкащині. Серед них – уродженець м. Канів Йосип Баренбаум – книгознавець, доктор філологічних наук; уродженець с. Вільховець Звенигородського району Лев Биковський – український бібліограф, бібліотекознавець; уродженець с. Колодисте Звенигородського повіту Київської губернії Василь Доманицький – літературознавець, критик, перекладач, фольклорист, історик, археолог, бібліограф; уродженець с. Пальчик на Катеринопільщині Сергій Єфремов – публіцист, літературознавець, критик, бібліограф, політичний і державний діяч; Михайло Комаров – історик, бібліограф, етнограф, філолог, критик, громадський діяч; уродженець с. Дмитрушки Уманського району Єфрем Кравченко – український бібліограф та бібліотекознавець; Агатангел Кримський – український історик, сходознавець, мовознавець, літературознавець, фольклорист, етнограф, письменник, перекладач; уродженець хутора Тимківщина (нині с. Богуславець Золотоніського району) Михайло Максимович – історик, природознавець, мовознавець, бібліограф, археолог, фольклорист, етнограф, літературознавець; уродженець с. Малі Канівці на Чорнобаївщині Михайло Драй-Хмара (с. 132–148). На сучасному етапі національного та духовного відродження нашої держави наукова спадщина цих непересічних особистостей є актуальною та важливою.